

De vaderliefde van Jan Fredrik Helmers

LOTTE JENSEN

INLEIDING

Jan Fredrik Helmers (1767-1813) was ooit een beroemde Nederlander, maar in de tweede helft van de negentiende eeuw smolt zijn faam als sneeuw voor de zon. Stond hij aanvankelijk te boek als een bezielde dichter die zijn vaderland ten tijde van de Franse Inlijving te vuur en te zwaard verdedigd had, nu werd zijn reputatie bedolven onder een lawine van spottende opmerkingen en misprijzende kwalificaties. Helmers zou een pathetische schreeuwlelijk zijn, die louter meelijwekkende poëzie had geproduceerd. Een stuitend voorbeeld was zijn grote dichtwerk *De Hollandsche natie* (1812), waarin hij op al te bombastische wijze het vaderlandse verleden bejubelde.

De onversneden reacties hebben het zicht op andere aspecten van zijn leven ontnomen. Behalve een vaderlandslievend en toegewijd dichter was hij namelijk ook een idealistische vooruitgangsdenker, die kosmopolitische dromen koesterde. Bovendien was hij een liefhebbende echtgenoot die zielsveel van zijn kinderen hield. Hoog tijd om ook die andere Helmers tot leven te wekken.

MAKELAAR EN DICHTER

Jan Fredrik Helmers werd geboren op 7 maart 1767 in een luthers, welvarend gezin. Hij kreeg een gedegen opvoeding, die erop gericht was om hem in de voetsporen van zijn vader te laten treden, die als makelaar en metselaar werkte. Vanaf het moment dat Helmers ook toetrad tot het makelaarsgilde, in 1787, runden ze samen de firma die ook metsel-, taxateurs- en steenkoperswerk verrichtte. Ze wisten door de tijd heen een goede klantenkring op te bouwen en verzekerden zich zo van stabiele inkomsten.

Gelijktijdig investeerde de jonge Helmers veel tijd en energie in culturele activiteiten. Rond zijn achttiende maakte hij kennis met de literaire kring rondom de Amsterdamse uitgever Pieter Johannes Uylenbroek. De contacten met andere schrijvers inspireerden Helmers om zelf te dichten en al snel volgden zijn eerste publicaties. Intussen bezocht hij met regelmaat de schoorwburg en werd hij lid van verschillende genootschappen, waaronder *Felix Meritis* en

Jan Fredrik Helmers

Concordia et Libertate. Dat hij geen klassieke opleiding had genoten, ervoer hij als een gemis. Hij deed er dan ook alles aan om zijn kennis door zelfstudie te vergroten. Hij bouwde een imposante bibliotheek op, die onder meer plaats bood aan klassieke, historische, theologische, natuurwetenschappelijke en letterkundige werken. Tot zijn favoriete Nederlandse schrijvers behoorden Joost van den Vondel, Lucretia Wilhemina van Merken en Willem Bilderdijk.

In 1794 trouwde Helmers met Catharina Wessels, een drieëntwintigjarige vrouw uit de goede burgerij en eveneens luthers. De ondertrouw werd gevierd met een feestelijke maaltijd en een danspartij in een herberg in de Haarlemmerhout. Vermoedelijk trok Helmers in bij zijn vrouw op de Keizersgracht. Privé ging het de jonge fabrikant en auteur dus voor de wind, en ook met de firma liep alles voorspoedig.

Van enige opgewektheid was echter weinig te merken in zijn letterkundige werk. De politieke ontwikkelingen baarden hem namelijk in toenemende mate zorgen. Hij was fel gekant tegen iedere vorm van buitenlandse inmenging en beschouwde de Bataafse Revolutie van 1795 als het absolute dieptepunt in de geschiedenis. Met weemoed dacht hij terug aan vroeger tijden, toen de Republiek nog de vrees van alle andere naties was en een krachtige stadhouder het goede voorbeeld gaf. Argwanend volgde hij ook de opmars van Napoleon Bonaparte, die in 1799 eerste consul van Frankrijk werd. Helmers wantrouwde van meet af aan diens goede bedoelingen. Krachtig hekelde hij de 'Verlichtingsidealen' van deze 'volksverdrukker': 'Zijn Broederschap is moorderije, / Zijn Vryheid, de ergste slavernye; / Gelykheid niets dan roof en moord'.

VERBLIJF IN PARIJS

Zijn anti-Franse gevoelens weerhielden hem er niet van om in 1802 naar Frankrijk te reizen. Sterker nog, de trip vormde een absoluut hoogtepunt in zijn leven. Helmers was allesbehalve een ervaren reiziger en deed in korte tijd een enorme hoeveelheid nieuwe indrukken op. De geboren en getogen Amsterdammer maakte tijdens zijn reis kennis met een totaal nieuwe wereld, die hij slechts uit verhalen en boeken kende.

Samen met Pieter van Winter, zoon van de bekende achttiende-eeuwse dichter Nicolaas Simon van Winter, verbleef hij drie maanden in Hôtel de Marigny te Parijs. Nauwgezet hield Helmers al zijn activiteiten bij in een dagboek. Hij bracht onder meer een bezoek aan het Panthéon, het Paleis van Justitie en de Notre Dame. Hij keek zijn ogen uit in het Louvre, de nationale bibliotheek en het dieren- en plantenkabinet. Ook bezocht hij een porseleinfabriek, waar hij zich vergaapte aan de luxueuze serviezen. De kostbare klokken en meubels die in de voornaamste Parijse winkels te koop waren, gingen zijn voorstellingsvermogen al evenzeer te boven. Hij noteerde hoe schrikbarend duur ze waren. Hij woonde verschillende theatervoorstellingen bij en legde tal van visites af. Uitstapjes in de omgeving waren er ook; het paleis en de tuinen van Versailles konden natuurlijk niet overgeslagen worden. De meeste indruk maakte een tocht naar het buitenverblijf van Rutger Jan Schimmelpenninck, die namens de Bataafse Republiek als ambassadeur in Parijs werkte. Na afloop van het diner volgde nog een fraaie boswandeling. Helmers schreef dat het een dag was 'waarvan het herdenken in later jaren nog goed doet en het hart ons zelden geeft'.

Een andere opmerkelijke gebeurtenis was de confrontatie met Napoleon, over wie Helmers

zich al ettelijke malen kritisch had uitgelaten. Op 14 juli woonde Helmers de grote parade bij, waar hij Napoleon tot drie keer toe zag. Ongetwijfeld zal ook dat een gedenkwaardig moment zijn geweest, maar veel komen we er helaas niet over te weten. Helmers meldt slechts dat de parade 'luisterrijk' was en dat deze uit zo'n twaalfduizend man bestond, zowel infanterie als cavalerie. Verder vertelt hij dat hij nog diezelfde middag door 'de fransche broeders' van zijn beurs werd beroofd. Van de typisch Franse 'fraternité' moest Helmers duidelijk niets hebben! Verderop in het verslag is hij al even cynisch. Tijdens een bezichtiging aan een van de verblijven van Napoleon, het Château de Malmaison, vallen hem enkele beschadigingen op aan diens stoel. Napoleons gewoonte om met een pennemes te spelen, had kennelijk zijn sporen nagelaten in het meubilair. Droogjes merkt Helmers op: 'Het is te hopen dat hy deze gewoonte alleen op stoelen, en niet op de Bataafsche natie zal uitoefenen'.

Tijdens zijn verblijf hield Helmers zijn achtergebleven echtgenote op de hoogte van alle belevissen. In zijn brieven toont hij warme gevoelens voor haar. Hij opent ze met 'Lieve Cato!' en sluit ze op romantische wijze af: 'in myne gedachten kussche ik U duizend maal, en blyf on- veranderlyk Uw liefhebbende man'. Plagerig stelt hij dat ze hem niet naar huis hoeft proberen te lokken met haar lekkere eten: 'Neen lieve gy zult my niet verleiden noch met uwe lekkere erwten noch boonen noch haring, Adam wierd verleid door een appel en hy is er al te slecht afgekomen dan dat ik zyn voorbeeld volgen zal'. Hij verlangt sterk naar haar, maar moet, nu hij in 'de Hoofdstad van Europa' is, zijn kans grijpen om alles te zien. Dan kent hij bovendien al vast de weg, in geval ze er ooit samen heen zullen reizen! Helmers besloot zijn dagboek met de mededeling dat hij op donderdag 19 augustus zijn vrouw weer in goede gezondheid omhelsd had. Grappend berichtte hij zijn vriend Pieter van Winter een week later dat 'de Parysche dames haar geenszins uit myn hart verdreven hadden'.

Van een gezamenlijke reis met zijn vrouw naar Parijs kwam het niet. Misschien had hij het te druk met zijn werk of weerhield zijn groeiende afkeer jegens de Fransen hem hiervan. Vanaf 1806 waren er andere redenen om thuis te blijven. Dat was het jaar waarin hij voor het eerst vader werd. Het had relatief lang geduurd voordat er kinderen kwamen; Helmers was al achtendertig, zijn vrouw vijfendertig. Des te vreugdevolle moet de geboorte van hun eerste zoon, Fredrik, zijn geweest, op 13 januari 1806. Twee jaar later, op 2 mei 1808, volgde een meisje, Hendrina Margeretha. Zij stierf al na enkele maanden. Kort daarop werd nog een jongetje geboren, Jan Hendrik, maar ook hem was geen lang leven geboren: op drie- en halfjarige leeftijd kwam hij te overlijden. Dat moet bitter zijn geweest voor Helmers.

DOORBRAAK ALS DICHTER

Deze jaren van gezinsuitbreiding waren ook voor Helmers' dichterschap zeer vruchtbaar. Zo verscheen tussen 1809 en 1810 een tweedelige uitgave van zijn verzamelde Gedichten. Lezers troffen daarin een staalkaart aan van alle onderwerpen die Helmers boeiden, zoals de mensheid, de geschiedenis, de kunsten, de wetenschap en de wijsheid. Uit alles blijkt dat Helmers een zeer hoge opvatting van het dichterschap had en dat hij zijn taak als 'volksverlichter' uiterst serieus nam. Evenals Bilderdijk zag hij de dichter als een ziener, die toegang tot een hogere werkelijkheid had en in staat was de goddelijke wil te kennen. De dichter kon ook in contact

treden met het rijk der overledenen en toekomstvoorspellingen doen. Bij dergelijke kwaliteiten pasten geen alledaagse thema's, maar hoog verheven onderwerpen.

Een van die onderwerpen was het kosmopolitisme. In 'De wereldburger' verwoordde Helmers zijn idealen. Op een dag, zo voorspelde de dichter, zou de rede de mens weten te bevrijden van alle kluisters. Niet langer zouden de verschillen tussen volkeren tot desastreuze bloedbaden leiden, maar zou alom het besef doordringen dat alle mensen op aarde 'één huisgezin' vormden. Vanuit zijn 'verheven baan' had de kosmopoliet zicht op een betere wereld:

Als wereldburger zal uw geest veel hooger zweven;
In geen beperkten kring moet ge aan één volk meer kleven;
Als burger van heel de aard' is u meer heil bereid;
Breek, scheur den slagboom weg, die volk van volken scheidt'.

Fraaie idealen, maar Helmers' kosmopolitische vergezichten stonden wel enigszins op gespannen voet met de politieke realiteit. De legers van Napoleon trokken immers een verwoestend spoor door Europa en vormden ook een permanente bedreiging voor Helmers' eigen volk. De politieke omstandigheden dwongen hem dus om gelijktijdig zijn onvoorwaardelijke steun aan het vaderland te betuigen. Als wereldburger zag hij weliswaar de 'volksberoeringen' met medelijden aan, maar als Nederlander was hij bereid zijn vaderland tot de laatste snik te verdedigen. De pacifistische Helmers vocht echter niet met 'het staal' maar via 'de taal': hij zette zijn poëzie in als een wapen tegen de Fransen. Aan zijn collega-dichter Hendrik Tollens schreef hij: 'ons staatkundig aanwezigen hebben wy hollanders verloren, laten wy, bij Jupiter, ons letterkundig aanzijn staande houden'.

Hoe groot Helmers' antipathie jegens Napoleon was, blijkt ook uit de volgende anekdote: in 1811 maakte Napoleon een reis langs de Hollandse departementen. Op 9 oktober 1811, rond drie uur 's middags, bereikte de keizerlijke stoet de toegangspoort van Amsterdam, waar die met kanonschoten en klokgelui werden begroet. Daarna vervolgden ze hun route langs de uitbundig versierde straten van de stad om te eindigen op de Dam. Menigeen verdrong zich langs het parcours om een glimp van de keizer op te vangen, maar Helmers wenste niet mee te doen aan dit circus. Hij zou de stad hebben verlaten, omdat hij weigerde 'getuige te zijn van haar vernederd te zien door het toejuichen van een despoot die ons land uit den rij der natiën had doen verdwijnen'. Deed hij in 1802 dus nog zijn best om de parades in Parijs bij te wonen, nu vermeed hij elke confrontatie met de man die in zijn ogen zijn geliefde stad en vaderland verwoest had.

MEESTERPROEF

Helmers' belangrijkste verzetsdaad moest toen nog gerealiseerd worden. Zijn magnum opus, *De Hollandsche natie*, lag al enige tijd klaar om gedrukt te kunnen worden. Helmers moet er naar uitgezien hebben, want hij had er bijna tien jaar aan gewerkt. De verscherping van de censuur gooide echter roet in het eten. De tekst moest eerst door de bureaucratische molen en kwam er niet ongeschonden uit: Helmers moest tal van wijzigingen aanbrengen en honderdvijftig regels schrappen. Uiteindelijk kwam er groen licht en rolden de eerste exemplaren

Een pagina uit het dagboek van Helmers van zijn reis naar Parijs uit 1802

begin december 1812 van de persen. De gelukwensen die hem toen van collegadichters als Tolens en Feith ten deel vielen, moeten hem met trots vervuld hebben: eindelijk lag daar dan zijn epische liefdesverklaring aan zijn vaderland. De facto bestond het niet meer, maar in zijn werk kreeg het nieuw leven ingeblazen. Alleen al de titel vormde een protest tegen Napoleons annexatiedrift: *De Hollandsche natie* bestond wel degelijk!

De euforie was slechts van korte duur, want nog geen drie maanden later overleed Helmers. Op 2 februari 1813 reikte hij nog enkele prijzen uit bij de Amsterdamse Tekenacademie, maar kort daarna werd hij ernstig ziek. Zijn jongste zoon was door dezelfde ziekte getroffen en overleed op 22 februari 1813. Volgens Willem de Clercq, die Helmers' laatste openbare optreden had bijgewoond, hield Helmers razend veel van zijn zoon, die zich zeer goed ontwikkelde voor zijn leeftijd. Het overlijden van zijn oogappel moet Helmers dan ook volledig gebroken hebben. Vier dagen later, ruim een week voor zijn zesenvestigste verjaardag, stierf hij zelf. Het levens-einde van Helmers, die net zijn moment suprême als dichter had beleefd, was bitter en abrupt.

Intussen was men in Parijs tot het inzicht gekomen dat *De Hollandsche natie* nooit de censuur had mogen passeren. Naar alle waarschijnlijkheid werd kort daarna een arrestatiebevel uitgevaardigd. Het verhaal gaat dat agenten het huis van Helmers binnenvielen en daar met het lijk van de dichter werden geconfronteerd. Helmers' zwager, Cornelis Loots, zou het aan ze hebben getoond en met een theatraal gebaar hebben gezegd: 'Daar ligt Helmers!' Het verleent een heroïsche glans aan Helmers' dood, maar elk bewijs hiervoor ontbreekt.

FAMILIEMAN

Negen maanden na zijn dood werd de Nederlandse onafhankelijkheid hersteld, maar Helmers maakte het niet meer mee. Evenmin beleefde hij het grote succes van *De Hollandsche natie* dat daarop volgde. De ene na de andere editie kwam uit; het dichtstuk gedijde goed in het vaderlandslievende klimaat van het nieuwe koninkrijk. Het werd verplichte lectuur op scholen en menige Nederlander kende delen ervan uit het hoofd.

Er zijn hem echter ook dingen bespaard gebleven. Met zijn firma, nu mede gerund door Loots, ging het rap bergafwaarts en ook het oordeel over zijn dichterlijke nalatenschap maakte een duikvlucht. Rond 1850 werd bewondering definitief vervangen door afgrijzen. Critici hekelden Helmers' bombastische taalgebruik en overdreven vaderlandsliefde. Ook de verzen over de koloniale expansiedrift van de Nederlanders moesten het ontgelden. Hoe had Helmers het in zijn hoofd gehaald om de wandaden van zijn volk in het verre Oosten weg te poetsen? Wie kon nog langer juichen bij verzen als 'Geen bloed kleeft aan dien schat der Ooster werelddeelen, / Geen stad werd uitgemoord om onzen smaak te strelen'? Sindsdien is het nooit meer helemaal goed gekomen tussen Helmers en het Nederlandse volk.

Wat beklijft is het beeld van een al te nationalistische fanatiekeling, die in extase bij de graven van beroemde voorouders neerknielde en zich verloor in potsierlijke beeldspraak en een overdaad aan exclamaties. Toch is dat maar de halve waarheid. Helmers was ook een pacifistische wereldburger, die religieuze verdraagzaamheid bepleitte. Hij was tevens een nieuwsgierige en opgewekte reiziger, die zijn horizon wilde verbreden. Maar bovenal was hij een liefhebberende echtgenoot en trotse vader, die zielsveel van zijn kinderen hield.

De laatstgenoemde eigenschappen zijn op de achtergrond gebleven, mede omdat hij niet de doorsnee huiselijke poëzie schreef, zoals we die bij tijdgenoten als Hendrik Tollens, Hajo Albert Spandaw en Hendrik Harmen Klijn tegenkomen. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat ook Helmers' poëzie doorspekt is met huiselijke elementen. Zo hebben de grote vaderlandse helden die hij bezingt, steevast ook een menselijke kant. Albrecht Beylinc is voor 'huiselijk heil, voor stil geluk geschapen', terwijl Willem Barentsz vlak voor zijn dood aan zijn echtgenote denkt. De dichter laat bovendien nooit na te benadrukken hoe belangrijk de onvoorwaardelijke kinderliefde is en hoe een gedegen opvoeding het fundament van de natie vormt:

Beschouw een moeder die door kindermin verrukt,
Het afgebeden wicht voor 't eerst aan 't harte drukt!
De teedre traantjes kust, en indrinkt van de wangen! [...]
Door zulk een zorg en vlijt is Neêrlandsch grond voor dezen,
Door onzer oudren hand, uit diep moeras gerezen.

Soms klinken ook persoonlijke elementen door in Helmers' poëzie. In de 'Lijkzang bij het graf van Nederland, 1795' spreekt de ik-figuur bijvoorbeeld het volgende verlangen uit:

Ach! is mij eenmaal 't heil beschoren,
Wordt uit uw' schoot me een zoon geboren,
Mijn gadel o voed hem op in der vooroudren deugd'.

Horen we hier niet de stem van een pasgetrouwd man, die reikhalzend uitkijkt naar nageslacht? Direct daarop spreekt de dichter de wens uit, dat dit toekomstige kind zijn vaders eer hoog zal houden wanneer hij eenmaal dood is:

Laat hem, wanneer 'k niet meer zal wezen,
Dees droeve lijkgezangen lezen;
Zij persen, bij 's volks ramp, zijne oogen tranen af;
Maar moedig roep' hij uit: 'mijn vader
Deelde in 's volks dwaling niet, was nimmer landverrader,'
En dan stort' hij een' traan op mijn vergeten graf!

In *De Hollandsche natie* klinkt, ruim vijftien jaar later, een echo van die verzen. Helmers was intussen vader geworden en stelt zich, in zijn rol als dichter, opnieuw voor hoe zijn kinderen na zijn dood zijn gezangen zullen lezen. Ze zullen dan aan hun vader denken en beamen hoe groot zijn vaderlandsliefde was:

ô Gij! in wien ik leef, en adem! ô mijn zonen!
Dit denkbeeld is mij meer dan lof- en lauwerkronen!
Voor mij zijt ge alles, ja veel meer dan lofgeschal,
En pracht, en schat en rang, ja meerder dan 't heelal.
ô Als gij schreijende mijne assche zult vergaderen,
En mijn gebeente rust bij 't overschot der Vaderen,
Zegt dan als gij uw ziel in mijn gezang hervindt,
'Mijn Vader heeft met vuur zijn Vaderland bemind'.

Uit deze verzen spreekt een diepe verbondenheid met zijn beide zoons. Meer nog dan voor het vaderland leefde hij uiteindelijk voor zijn kinderen. Als we dan bedenken dat Helmers' jongste zoon zo kort na het verschijnen van *De Hollandsche natie* overleed, dan krijgen deze laatste regels een diep tragische lading. Helmers' poëzie mag dan bij velen lach- en spotlust hebben opgewekt, enige compassie is hier op zijn plaats.

BIBLIOGRAFIE

- Hattum, M. van, *Helmets en France. Dagboek - Brieven - Poëzie*. Amstelveen 1987.
Hattum, M. van, *Jan Fredrik Helmers (1767-1813). Leven en werk van een Amsterdamse wereldburger*. Amsterdam 1996.
Helmets, J.F., *De Hollandsche natie*. Ed. Lotte Jensen. Nijmegen 2009.
Jensen, L., 'Wereldburgerschap als verzetsdaad. Kosmopolitisme en patriottisme bij Jan Fredrik Helmers', in: *De Negentiende Eeuw* 35 (2011) 1-2, 59-72.
Luger, B., 'J.F. Helmers. Drie straten en geen lezers', in: H.M. Beliën, D. van der Horst & G.J. van Setten, *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830*. Amsterdam 1996, 195-202.
Schenkeveld, Margaretha H., 'J.F. Helmers en het fenomeen "vrouw"', in: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 16 (1996), 49-54.